

Hajducy bez śledzony w... Cieszynie

Data publikacji: 21.06.2025 16:33

Czy wiedzieliście, że Cieszyn po raz pierwszy trafił do encyklopedii już w połowie XVIII wieku — i to nie byle jakiej? W olbrzymim 68-tomowym Universal-Lexicon Johanna Heinricha Zedlera, uznawanym za pierwszą nowożytną encyklopedię niemiecką, poświęcono mu aż cztery gęsto zadrukowane strony formatu folio! Co więcej — znalazły się tam nie tylko opisy geograficzne i historyczne, ale i wyjątkowo barwny obraz mieszkańców regionu. Według Zedlera Śląsk Cieszyński to „prawdziwa ojczyzna hajduków” – śmiałych, zwinnych i... pozbawionych śledzony górali.

Śląsk Cieszyński na mapie z czasów Zedlera: *Das Fürstenthum Teschen mit dem Herrschafften Frideck, Bilitz, Freystadt, Reichwald, Roy und Teutschleuthen in Ober-Schlesien. - Gemeine Teutsche Meilen 15 in einem Gradu Leipzig : J[ohann] G[eorg] Schreiber seel. Witt. [dyst., po 1750]. - Miedzioryt*

W zbiorach Książnicy Cieszyńskiej znajduje się pokaźna kolekcja dawnych wydawnictw encyklopedycznych, w tym dzieła uznawane za najstarsze encyklopedie świata: Naturalis Historia autorstwa Pliniusza Starszego, reprezentowana w Cieszynie przez liczne wydania, z których najstarsze pochodzą z pierwszej połowy XVI wieku, oraz Etymologiae (lub Origines) Izydora z Sewilli, dostępna w bogato zdobionej edycji z 1472 roku — najstarszym zachowanym w Książnicy inkunabule.

Prawdziwą chlubą zbiorów jest jednak kompletne wydanie **Wielkiej Encyklopedii Francuskiej** oraz wcześniejszej i obszerniejszej, 68-tomowej (wraz z suplementem) **Saskiej Encyklopedii Johanna Heinricha Zedlera** (Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste). Co ciekawe, w obu tych dziełach odnaleźć można hasła poświęcone Cieszynowi. W przypadku Universal-Lexicon, wydanego dwie dekady wcześniej, hasło to zajmuje aż cztery strony formatu folio (24×36 cm).

Encyklopedia Zedlera to monumentalne dzieło epoki oświecenia, uznawane za pierwszą nowożytną encyklopedię uniwersalną w języku niemieckim. Prace nad nią rozpoczęły się w 1731 roku w Halle (Saksonia), a inicjatorem i głównym redaktorem był Johann Heinrich Zedler. Choć formalnie figuruje jako autor, korzystał z pomocy licznych anonimowych uczonych i współpracowników — historyków, lekarzy, teologów.

Encyklopedia obejmuje 64 tomy (plus cztery suplementy), wydane w latach 1731–1754. Każdy tom zawiera setki alfabetycznie uporządkowanych haseł z zakresu nauk ścisłych, humanistyki, sztuki, rzemiosła, religii i polityki. Łącznie dzieło zawiera około 280 000 haseł, co czyni je największą encyklopedią XVIII wieku.

Zedlerowska encyklopedia była prekursorem nowoczesnych leksykonów i ważnym etapem rozwoju europejskiej literatury oświeceniowej. Jej celem nie było propagowanie idei filozoficznych czy reformatorskich, jak w przypadku późniejszej Encyclopédie Diderota i d'Alemberta (wyd. 1751–1772), lecz zebranie i systematyzacja dostępnej wiedzy. Właśnie ten fakt czyni ją wzorcowym przykładem encyklopedii uniwersalnej i źródłem inspiracji dla późniejszych dzieł.

Choć dziś **Universal-Lexicon** nie pełni już funkcji praktycznego źródła wiedzy, jego wartość naukowa i dokumentacyjna pozostaje nieoceniona. To pomnik europejskiego dziedzictwa intelektualnego oraz cenne źródło dla badaczy historii, języka, kultury i nauk pomocniczych historii. Dzięki digitalizacji (np. przez Herzog August Bibliothek w Wolfenbüttel oraz Bayerische Staatsbibliothek w Monachium), dzieło jest dziś w całości dostępne online, umożliwiając analizę przy pomocy narzędzi cyfrowych i stanowiąc istotne narzędzie dla współczesnej humanistyki.

Hasła zamieszczone w **Wielkiej Encyklopedii Francuskiej**, dotyczące Cieszyna i księstwa cieszyńskiego, są bardzo skrótowe i mogłyby zainteresować co najwyżej czytelnika, który po raz pierwszy zetknął się z tą nazwą. Zwięzłe notki informują jedynie o położeniu miasta i regionu, podając współrzędne geograficzne. Ich autorem był Louis de Jaucourt — lekarz, filozof, jeden z najaktywniejszych encyklopedystów — podpisujący się inicjałami D.J.

Hasło zamieszczone w encyklopedii Zedlera jest znacznie obszerniejsze. Oprócz danych topograficznych i geograficznych, opisuje warunki przyrodnicze i gospodarcze regionu, a także charakteryzuje ludność. Wskazuje, że jest to „prawdziwa ojczyzna”... hajduków, albo „tzw. górali” (Es ist des rechte Vaterland der Heyducken, oder so genannten Goralen), przedstawionych w następujący sposób: „Są przy tym zuchwali i śmiali. Ci, którzy zostają w domu i nie mają służby u panów, dają się czasem najmować podróżującym kupcom jako konwojenci. Z natury są niezwykle zręczni w bieganiu, dlatego też prostaczkowie dają się przekonać, że w młodości usunięto im śledzonę. Można u nich dostrzec bystre i wesołe usposobienie, przez co cieszą się także dużą sympatią wśród możliwych panów.”

(„Sie sind dabey frech und kühn...”)

W hasle opisano również samo miasto i jego najważniejsze budowle, w tym nowo wzniesiony kościół ewangelicki. Przedstawiono stosunki wyznaniowe i ich genezę, a przede wszystkim obszernie zaprezentowano dzieje miasta i księstwa cieszyńskiego, z wyraźnym akcentem na historię panujących dynastii. Informacje te zostały zaczerpnięte z wcześniejszych źródeł, m.in. prac Mikołaja Henela, Jakuba Schickfussa i Fryderyka Lucae, co autor hasła lojalnie zaznaczył na jego zakończenie.

Zarówno objętość, jak i szczegółowość hasła poświęconego Cieszynowi w encyklopedii Zedlera świadczą o dużym zainteresowaniu tym regionem oraz o wysokich standardach dokumentacyjnych dzieła. To także wyjątkowy przykład, jak XVIII-wieczna erudycja potrafiła łączyć wiedzę historyczną, geograficzną i etnograficzną w spójną całość.